

GAJDÓ TAMÁS

A Nemzetin / a nemzeteten innen és túl...

HEVESI SÁNDOR ÉS BAJOR GIZI

Hevesi Sándor nevét nemigen emlegették, amikor az 1950-es évektől Bajor Gizi pályafutásáról írtak; noha Hevesi nemcsak hogy jelen volt Bajor indulásakor a Nemzeti Színházban, hanem ő rendezte 1917 őszén Bródy Sándor *A dada* című művét, mely a sikeres pályakezdés egyik legfontosabb állomása volt.

A *Blaha Lujza emlékalbum*ban 1926-ban nagy skálájú színésznőnek nevezték Bajor Gizit, s az írás szerzője színészi eszközeinek hajlékonyságát azzal jellemezte, hogy *A dada* rendelkező-próbáján – a színésznő bevallása szerint – fogalma sem volt arról, miképpen szólaltassa meg „a falusi ártatlanságot”. A rendező és néhány színész magyarázta neki a parasztos beszédet. S Bajor – erre képes az „igazi, nagy vérbeli” színésznő – a másnapi próbán már tökéletes parasztlányt „adott”. Azt is rendre elfelejtik Bajor Gizi életrajzírói, pályájának méltatói, hogy az első nagy klasszikus siker, Shakespeare *Rómeó és Júlia* című művének 1918-as színrevitele is Hevesi Sándor nevéhez fűződik.

Hevesi 1915-től 1922-ig tizenkét alkalommal rendezte a fiatal színésznőt, majd igazgatóként huszonháromszor. Ez a szám nem nagy, ráadásul a felújítások is benne vannak, de ha közelebbről vizsgáljuk, melyek voltak ezek a premierek, kiderül, hogy a korszak nagy Bajor-sikereit majdnem kivétel nélkül Hevesi Sándor rendezte. Lehet, hogy Ambrus Zoltán távozása után Bajor nem volt elégedett a frissen kinevezett igazgatóval, hiszen az 1924–1925-ös évadot az UNIÓ trösztnél töltötte. Kétségkívül elsősorban anyagi megfontolások vezették, visszaszerződése után azonban csakhamar a Nemzeti együttesének vezető tagja lett.

Jól szemlélteti a Nemzeti Színház új típusú kommunikációját, hogy Hevesi a Kamaraszínház megnyitásán új szerzőt avatott; s Miklós Jenő *Mókuskok* című művének főszerepét a megtérő Bajor Gizivel

játszatta el. Bajor Gizi ettől kezdve állandóan színpadon volt. Ezt két évad – az 1928–1929. és 1929–1930. – statisztikai adataival bizonyíthatjuk.

A Nemzeti Színház zsebkönyvének szerkesztője, Mészáros Sándor László 1930-ban így kommentálta Bajor Gizi fellépésszámát: „Mindennél többet jelent, hogy Bajor Gizi 189 előadáson vett részt – természetesen mindig főszerepben.” Mészáros egy évvel később jóval árnyaltabban fogalmazott: „Ebben az évadban a rendes arányok az uralkodók. Éppen ezért különösen nagyjelentőségű teljesítményt végzett Bajor Gizi, aki 203 előadáson játszott. Ő az egyetlen művésznő, aki 200-nál többször lépett fel, mégpedig mindig főszerepben.”¹

A „rendes arányok” azért sok mindent megmagyaráznak – Bajorral szemben Hettyey Aranka 68, Tasnády Ilona 132, Tőkés Anna 103 alkalommal szerepelt. Különösen Tasnády fellépésszáma érdekes, hiszen a Hevesi leváltásához vezető hajszát a férje, Náday Béla irányította a háttérből. (Természetesen nem csak azért, mert a felesége nem játszott...)

Sebestyén Károly 1925 karácsonyán arra hívta fel a figyelmet, hogy Bajor repertoárja kiszélesedett: „És a Klasszikus Képtár egyre gazdagodott és színesedett. Amíg föl nem fedezték, hogy Bajor Giziben van valami érték, amely fölér a klasszikusok rangban egyenlő alakításával, és a lehetőségeknek egészen új perspektíváit tárja föl. Neki magának és a színháznak, amelyben dolgozik. És a szerzőknek, akik reá bízák legszentebb ügyük képviselőjét.”² A színház nőtagjai, akiket Bajor miatt mellőzés ért, mindig az igazgató bukására vártak. Bajor azonban „többet játszott mindenkinél, akárcsak annak idején Márkus Emília, mert a közönség őt követelte, és mert valóban rendkívüli tehetség volt, egyike a legnagyobbaknak a magyar színészet történetében” – idézte fel a Nemzeti Színház belügyeit Csathó Kálmán.³

¹ *A Nemzeti Színház és Kamaraszínházának zsebkönyve I.*, szerk. Mészáros Sándor László, Budapest, Nemzeti Színház, 1930. 160; *A Nemzeti Színház és Kamaraszínházának zsebkönyve II.*, szerk. Mészáros Sándor László, Budapest, Nemzeti Színház, 1931.

² Sebestyén Károly, *Színészportrék*. Bajor Gizi, *Színházi Élet*, 1925/52, 38–39.

³ Csathó Kálmán, Ambrus Zoltán (1861–1932), in Cs. K., *Ilyeneknek láttam őket. Régi nemzeti színházi arcképalbum*, Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1957. 58.

Hevesi Sándor ellen 1932 tavaszán példátlan hajszája indult, megtámadták személyét, pénzügyeit, magánéletét, a Nemzeti Színház műsorpolitikáját, az igazgató művészi célkitűzéseit. Hevesi bukása elkerülhetetlenné vált; 1932 őszén menesztették a színház éléről. Herczeg Ferenc főszerkesztő az *Új Idők* című hetilapban többször védelmébe vette a megtámadott direktort, s mindvégig kitartott mellette. Bajor Gizi sorait is ismerjük, aki ugyancsak szolidaritást vállalt az igazgatóval: „Nemcsak most e percben – hogy írok – fut könny a szemembe – de mindig, ha magára gondolok. Pedig nincs az én színpadi életemnek egy pillanata – hogy maga Sándorkám ne jutna eszembe. Hiszen amióta a színpadra megszülettem, úgyszólván maga tanított meg járni és beszélni. Most nem is említem fel azt a sok szépséget – mélységet – finomságot, amikre maga nyitotta fel a szemem. Én a maga színpadi gyermekének érzem magam. És most nagyon árva lettem. Drága Direktor úr, ezekért akarok én most köszönetet mondani. Köszönetet azért a sok szépért – jóért – tehetségért – amit olyan bőkezűen ontott reánk. És mindazokért a durva bántalmakért, amik az utóbbi hónapokban Magát érték – én aki annyira tudom – ismerem – becslöm Magát – alázatosan én kérek bocsánatot – helyettük. A Maga Bayer Gizije”.⁴

Bajor helyzete Hevesi távozásával megrendült a Nemzetiben. Erre utalnak Faragó Sándornak sorai a *Társadalmunk* című lap hasábjain. Az újságíró 1933 elején arról számolt be, hogy nagyszonyok csatája dúl a Nemzeti Színházban: „A csatazaj főleg Bajor Gizinek szól, aki egy kicsit a Nemzeti Színházat jelenti nekünk, pestieknek. Úgy áll a nagyszonyok és ellennagyszonyok között, mint egy színes, buja virág, amelynek mindegy, hogy zivatar vonul-e el felette vagy a föld zeng alatta. [...] Természeti kincs Bajor Gizi, egy megváltoztathatatlan adottság, amelyet éppen úgy nem lehet módosítani, mint a délibábot vagy a balatoni rianást.”⁵ Bajor ebben a helyzetben a primadonnák ősi praktikáival akadályozta az új igazgató, Márkus László tevékenységét. Még azt is kilátásba helyezte, hogy a Magyar Színházhoz szerződik, melyet ekkor Heltai Jenő és Bródy Pál igazgatott. Az ellentétet végül a kultuszminiszter közbeavatkozásával simították el.

Ez a csatazaj beszüremkedett a Kisfaludy Társaság üléseire is az 1933. évi Greguss-díj odaítélésének során. Szász Károly, bizottsági előadó Csontos

Gyulát javasolta a díjra. „Ellenben a felkért szakértők, Ódry Árpád és Csathó Kálmán, az érmet Bajor Gizinek javasolták Herczeg Ferenc *Szendrey Júliája* címszerepének alakításáért. A bizottsági tagok a felé a megoldás felé hajoltak, hogy Csontos mellett Bajor Gizi is részesüljön kitüntetésben. Az előadó ezt határozottan ellenezte, a szavazás azonban ezt az álláspontot juttatta győzelemre, mire az előadó kijelentette, hogy nem hajlandó az előadói jelentés megírására, sőt arra sem, hogy a bizottság döntéséről jelentést tegyen a társági ülésen, s bizottsági tagságáról is lemondott. [...] A Társaság a bizottsági javaslatának elfogadásával két érem kiadását határozta el: Bajor Gizinek egész művészi pályájának jutalmazására, kiemelve Szendrey Júliáját, s Csontos Gyulának Clausen alakításáért. Az előadói jelentést Hevesi Sándor írta meg”⁶

Hevesi Sándor azzal indokolta a bizottság döntését, hogy Herczeg Ferenc „fölkötött érdekes és finom” alkotásában, a *Szendrey Júliában* Bajor Gizi olyanféle lelki folyamatot élt végig a színpadon, amelyet a *Nóra* harmadik felvonásában produkált Duse, akit Bajor ebben a szerepében sohasem látott. „Duse közelségébe jutni a mai színjátszás létét és csúcspontját jelenti” – szögezte le esszéje végén Hevesi. Majd azt is hozzátette, hogy a világirodalom nagy Shakespeare- és Molière-szerepei várnak a színésznek „életrekeltő szavára”.⁷ A Greguss-díj odaítélésében Hevesi és Csathó (s talán nem járunk messze az igazságtól, ha feltesszük, rajtuk kívül Herczeg Ferenc) hangadó szerepet játszott.

Hosszú ideig leegyszerűsítve azt írták, hogy a konzervatív tábor távolította el a Nemzeti éléről Hevesit. Valójában a fajvédő, antiszemita szélsőjobb oldali erőknek sikerült célhoz érniük az új kormány engedményei révén. Hevesi Sándornak ekkor még a konzervatív Kisfaludy Társaság tagsága rangot biztosított, s ezzel a ranggal érte el, hogy leváltása után rövid ideig még befolyása lehetett a nemzeti színjátszásra. Bajor Gizit ekkor már semmiféle korábbi előjoga nem védte: nemcsak igazgatóját vesztette el, elvált férjétől, az elszegényedett, társadalmi hadállásait elvesztő Paupera Ferentől. Hevesi azzal vágott vissza ellenségeinek, hogy minden intrika ellenére sikerült megerősítenie Bajor Gizi helyzetét a Nemzetiben.

Hevesi és Bajor pályafutása ettől kezdve külön utakon futott, egészen 1936 tavaszáig. Bajor Gizi azonban nem feledkezett meg az egyre több lelki

⁴ Bajor Gizi levele Hevesi Sándornak, 1932. október 29. Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet Kézirattár 59.3435.1

⁵ Faragó Sándor, Budapesti családja. Bajor Gizi, *Társadalmunk*, 1933/3, 5.

⁶ A százéves Kisfaludy Társaság (1836–1936), szerkesztette s a társaság történetét írta Kékly Lajos, Budapest, Franklin Társulat, 1936, 254. és 256.

⁷ Hevesi Sándor, Hat év magyar színművészete, *Budapesti Szemle*, 1934, 675. kötet, 242.

és testi bajjal küszködő Hevesi Sándorról. Nem ismerjük Hevesi levelének előzményeit; az 1934. április 4-én kelt válasz azonban annál sokatmondóbb: „Drága jó Gizi, bocsásson meg, hogy megindítóan gyöngéd levelére ilyen késedelemmel válaszolok. Maga elborít engem virággal – és én mindent megérték, de hiába, autógázolás után vagyok. Hogy Maga hogyan érez irányomban, ezt én nemcsak tudom, de teljes mértékben átérzem is, és higgye el, hogy az én lelki vitrinemben ez a legértékesebb darab. Az én koromban már semmi sem olyan élő, mint az emlék; ami van, nem olyan valóságos, mint az, ami volt. Az együtt töltött próbák nem technikai lebonyolítások voltak, hanem lelki és szellemi cserék, és ezek nem múlhatnak el számomra, csak az életemmel együtt. És hogy Maga is így érez, erről sokszor meggyőződhettem. Kívánhatok ennél többet? Szerénytelenség volna. Sajnos, a betegség és a körülmények idő előtt megvénültettek. Sohasem voltam öreg, s fiatalemberből vénültem meg egyszerre. A vénülés értelme az, hogy az ember egyszerre úgy érzi: kívül áll az életen, nincs többé köze hozzá. De annál több köze van ahhoz, ami valamikor élet volt, s ami tovább él benne. Mindkét leveléből felém cseng a hangja – az a hang, amelynek nincs párja és nincs utóda – az a hang, amely könnyet csal az ember szemébe. Szabad ennél többet kívánni?”⁸

Két évvel később ismét együtt dolgoznak. A Magyar Színház ekkor mutatta be Heltai Jenő *A néma levente* című darabját, melyet a szerző egyenesen a Nemzeti Színház művésznőjének írt. Bajor Gizinek újonnan kinevezett igazgatója, Németh Antal 1936 elején szabadságot adott, hogy felléphessen a Magyar Színházban *A néma levente* című színdarabban. A siker elképesztő, mindenütt arról írnak, hogy ennek a műnek a Nemzeti Színházban lett volna a helye. Hevesi és Bajor közös munkájából szemmel látható, előadásszámmal kifejezhető siker lett: a márciusi bemutatót követően június végén megtartották a századik előadást, mely ebben a korszakban nem volt mindennapos.

Heltai költői mondattal rebegett halát a Nemzeti Színház művésznőjének: „Ha a siker nem öلب hullt ajándék, / Siker jutalma – akkor szép a játék!”⁹ Bajor viszont nem csak az írói sikert látta: a premier másnapján, a diadal mámorából magához térve,

még az ágyban, Hevesinek ezeket a mondatokat írta: „Sándorkám, édes angyalom. Szívemből köszönök magának mindent – a sikert – a tegnap estét – az elkövetkező estéket – színészetem gazdagodását – a Maga szavait – tanítását – bölcsességét – jóságát – szavaiból, oktatásából még sokáig fogok éldegélni – édes jó Mesterem – áldja meg az én jó Istenem Magát. Ölelem, csókolom örökre hú Gizije”.¹⁰

A siker fokát kitűnően érzékelteti Heltai levele, melyet 1936. november 10-én Bécsből küldött Bajor Gizinek: „Hetek óta emberföltötti harcban, intrikák, hazugságok, undorító színházi afférok, súlyos megaláztatások és sértések közepében, fantasztikus és csüfolódó, ártani akaró és tudó újsághírek áradatában, fáradtan és letörtén bűnhődök most azért a könnyelműségemért, hogy egy rendes darabot írtam. Itt minden erővel meg akarják gátolni azt, hogy a Burgban színre kerüljön, a többi színház pedig kaland. Hotelszobám magányosságában bőségesen alkalmam van eltűnődni azon, hogy Budapesten is megfojtották a darabot, nem lehet és nem szabad játszani, mert sikere némely embereknek kellemetlen.”¹¹ Bár Heltai nem írja le, de azért világos: ha már Budapesten nem lehetett a Nemzetiben színre vinni verses mesejátékát, legalább Bécsben játszák a Burgtheaterben. (Erre egyébként a Molnár-művek Burgtheaterbeli premierjeinél is mindig felhívták a hírlapírók a figyelmet.)

Hevesi Sándor a Gizella napra készített, már említett emlékkönyvben, melynek részletei a Színházi Életben is megjelentek, különös írással hívta fel magára a figyelmet. Már felütése is szellemes: „17 (hét, nem kettő) évig dolgoztunk együtt, s most azt kívánják, hogy két (nem hét perc alatt) írjak valamit ebbe az albumba.” Hevesi felsorolja a nagy Bajor-sikereket, s megállapítja: „Boldog az a rendező, aki egyszer életében találkozik ilyen színésznővel, akinél valósággá válik, amit a legmerészebb rendező, csak »óhajtvá sejt«.”

A Nemzeti elbocsátott direktora nem rejtette véka alá azt a véleményét, hogy elégedetlen a színház frissen kinevezett igazgatójával, Németh Antallal, aki nem használja ki Bajor színészi nagyságát. Hevesi az „egykori Nemzeti publikumának egy tagjaként” beszélt, de nem fér hozzá kétség: igazgatói programot hirdetett: „Mit adnék érte, ha láthatnám

⁸ Hevesi Sándor levele Bajor Gizinek, [Budapest], 1934. április 4. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár, Fond 76/39/2. Kiadása: *Kedves Bajor Gizi! Levelek Bajor Gizire*, válogatta és az összekötő szöveget írta Staud Géza, a bevezetőt írta Gábor Miklós, Budapest, Gondolat, 1967 (Aurora, XXXIV), 83–84.

⁹ A lap Bajor Gizi emlékkönyvből való. Vö. *Színházi Élet*, 1936/20, 13. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár, Fond 76/35/1.

¹⁰ Bajor Gizi levele Hevesi Sándornak, Budapest, 1936. március 21. Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet Kézirattár 59.3436.1

¹¹ Heltai Jenő levele Bajor Gizinek, Bécs, 1936. november 10. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár, Fond 76/35/2. Kiadása: *Kedves Bajor Gizi!*, i. m., 101–103.

mint (Cymbeline-ben) Imogént és (A mizantrópban) Celimène-t. Ha másképp nem megy, kiegyezném Rosalindával és Nórával is. Igaz, hogy más szerepeket is írhatnék ide. A világirodalom tele van remekművekkel, amelyek az ő szó-muzsikájára és arcjátékára várnak. Bizony Isten még Donna Diánával is beérném.”¹²

A *néma levente* bemutatója volt az utolsó pillanat a magyar színházi életben, amikor Hevesi Bajorral együtt szerepelhetett. Kapcsolatuk nem szakadt meg – „nem emlegetek büntudatot, mert tisztának érzem a lelkiismeretemet. Ugye érzi és tudja, hogy jóban-rosszban, egészségben-betegségben, munkájában és elvonultságában, lélekben mindenkor Magával vagyok” – írta a színésznő 1938. novemberben Hevesinek. Néhány hónappal később ismét levelet váltottak. Valószínűleg azért, mert már tervezgették az új Heltai-darab bemutatóját a Magyar Színházban.

Elsőként –1939. március 14-én – Hevesi jelentkezett: „Drága, jó Gizi, a közmondás megbukott. Mohamed nem jön a hegyhez, de a hegy már 16 hónap óta oly mozdulatlan, hogy nem tud Mohamedhez menni. De legalább a karácsony árnyékát veti oda Magához – mert már nemsokára húsvét lesz. Sajnos, *Az utolsó táncot* még nem láthattam, – csak a Maga „utódjait” láttam. Tisztelet a kivételnek – olyanok, akiknek vagy annyi a tehetségük, hogy Magát utánozzák, vagy annyi tehetségük sincs, hogy utánozzák magát. Márkus Emmának sem volt utódja, míg Maga nem jött s aztán menthetetlenül kiderült, hogy maga sem utódja. A nagy tehetségek csak elődök lehetnek és nem utódok. Aki utód az csak epigon, mint volt Török Irma. Kezeit sokszor csókolva, a Tanár urat köször üdvözölve vagyok régi beteg híve”.¹³

A levélben említett darab: *Az utolsó tánc*, Herczeg Ferenc műve, melyet 1938. november 18-án a Nemzeti Színház Kamaraszínháza mutatott be. Bajor Gizi olyan sikerrel játszotta, hogy szó sem lehetett arról, hogy a szerződésben biztosított két hónap szabadságát ősz előtt kivegye, s Laila szerepében fellépjen Heltai Jenő *Az ezerkettedik éjszaka* című darabjában. A magyar közélet és politikai élet változásai azonban bizonytalanná tették minden tervezgetést. A második világháború előestéjén az állami ideológiát tükröző, a magyar társadalom szerkezetének erőszakos átalakítását célzó, a társadalmi és gazdasági élet hatékonyabb biztosítása érdekében hozott törvényeket kiszolgáló szakmai szervezet kezdte

meg működését. Az 1938. augusztus 28-án kiadott rendelet értelmében színművészeti és filmművészeti kamarát állítottak fel, melyet a „magyar színészársadalom osztatlan örömmel” vett tudomásul. Fő feladataként a nemzeti szellem és keresztény erkölcs követelményeinek érvényre juttatását és biztosítását jelölték meg. A minisztérium egyidejűleg külön rendeletet is kiadott, amely magában foglalta a kamarára megalakításának szabályait. E rendelet kimondta, hogy rendezőként, előadóként vagy művészeti segéd-személyzet tagjaként csak az alkalmazható, aki a Színművészeti és Filmművészeti Kamara tagja. A kamarába felveendő zsidók számarányát azonban szigorúan megszábták: nem érhatték el az összlét-szám húsz százalékát.

Ebben a kiélezett helyzetben 1939 tavaszán Heltai még utolsó, nagyszabású búcsúelőadás reményében ragaszkodhatott Bajor vendégszolgájához. Úgy vélhette, hogy méltó távozás lenne, ha ismét „nemzeti színházi” előadást láthatna a Magyar Színház közönsége, s arról írnanak a kritikusok. Ennek azonban elsősorban nem a Nemzeti egykori igazgatója, Hevesi Sándor volt a záloga, hanem Bajor Gizi, aki ekkoriban egyet jelentett a Nemzeti Színházzal. Bár a lapok 1939. március 25-én megírták, hogy váratlan fordulattal Bajor két hónapos szabadságot kapott Németh Antal igazgatótól, hogy eljátszhassa *Az ezerkettedik éjszaka* című Heltai-darab főszerepét, március 31-én már arról cikkeztek, hogy mégsem írja alá a szerződést, mert fáradt. Április 1-jén a reggeli lapok úgy tudták, hogy először kipiheni magát, ezért csak április 15-én tartják meg a premiert; ugyanezen a napon az *Esti Újság* már arról számolt be, hogy Bajor abbahagyta a próbákat.

Azonban arról, hogy miért állt el Bajor Gizi az eredeti tervtől, mélyen hallgattak a lapok. Nem írhatták meg, hogy Herczeg Ferenc keményen közbelépett. Az írófejedelem Bajor Gizinek az alábbi levelet küldte: „Drága Művésznő! Magának természetesen joga volt hozzá, hogy abban az órában dobja szemétre a „barátságunkat”, amikor ebből valami hasznot várhatott. Tudom azonban, *Az utolsó tánc* nyakát nem a haszon kedvéért törte ki, hanem altruizmusból, hogy segítsen »a puszta életért és kenyérért« küszködő írótarson. Sőt nem is törte ki a darab nyakát, hiszen az régóta már üres házak előtt ment. Ezt kétszer meg is akarta nekem telefonálni, amiért külön köszönettel tartozom. Tehát minden a legjobb rendben van. Még csak

¹² Bajor Gizi emlékkönyve, 1936. Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet Kézirattár 53-17.666.1, illetve Emlékkönyv Bajor Gizi névnapjára, *Színházi Élet*, 1936/20, 12–14.

¹³ Hevesi Sándor levele Bajor Gizinek, Budapest, 1939. március 14. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár, Fond 76/39/1. Kiadása: *Kedves Bajor Gizi!*, i. m., 133–134.

egyét: kívánom, hogy Maga és a Magyar Színház szépen keressenek *Az utolsó tánc* hulláján.”¹⁴

Bajor Gizi visszalépésének hírére Hevesi Sándor levélben próbálta meg a színésznőt döntésének megváltoztatására bírni. Fő érve az volt, hogy a színésznő rutinos művészként kapásból, fizikai megpróbáltatás nélkül el tudja játszani a szerepet „istennadta bájának és mesterségbeli tudásának azzal az ellenállhatatlan erejével, amely maga a kész, biztos siker.” A levél további részében Hevesi azt a lehetetlen helyzetet eszeltte, amelybe a Magyar Színház Bajor személye miatt belesodródott: „Hol az a közönség, amely Bajor után mást hajlandó elfogadni? Amíg Maga föl nem merült – a darab csak utólag bukhatott volna meg – ha most nem játszik, a darab előre megbukott. Nem magamért beszélek. Egyénileg jobb volna rám nézve, ha nem kellene betegened dolgoznom – de amikor a szerzőre gondolok – két évi keserves munkájára és miegymás, összeszorul a szívem. Mi az ő helyzete, ha Maga kilép a daraból? Őszre nem halaszthatja, hiszen ki tudja, mi lesz addig! Játszassa el egy dublőrrel, és rohanjon bele a bukásba?”

Hevesi arra is intette kedves színésznőjét, hogy saját művészi hitelét óvja meg, s ne lépjen fel egy ideig a Herczeg-darabban sem. A levél végén Hevesi legszemélyesebb érzéseiről szól, nem hihetjük, hogy ez is a taktika része, hiszen ekkor már hosszú ideje betegeskedett. S teljesen egybevágnak gondolatai az 1934-ben írottakkal: „Nekem az egészben egy fájdalom van. Láttam Magát mint a mesék leányát, az arab éjszakák költői teremtését, és öröklé sajnálni fogom, hogy a közönség ezt nem láthatja. Előttem felvillant percekre és pillanatokra – hogy aztán eltűnjön, mint mesebeli látomás. De én ezt már megszoktam. Az én életem már hosszú idő óta nem egyéb, mint múltak nézése, jelen és jövő nincs, csak látomás van. Sokszor az az érzésem, hogy régóta kinn fekszem a temetőben – de még itt kísértek néha az emberek és a valóságok között... Most azt hittem, hogy Laila lesz az utolsó szépség, amit látni fogok itten – és az történiék, hogy ő volt az utolsó szépség, amit az Élet még a szemem elé hozott.”¹⁵

Nem sokáig késett Bajor Gizi felelete. Levele elején azonnal érezte, hogy messzemenően meg-

bízik Hevesi diszkréciójában. Egyúttal arra is figyelmeztette, hogy neki, aki a Nemzeti Színházat tíz éven át vezette, ebben az ügyben más nézőpontot kell szem előtt tartania, mint a magánszínház profitorientált vezetőinek: Wertheimeréknek vagy a félig-meddig elkészült darab szerzőjének, Heltai Jenőnek. Bajor válaszában érezni, hogy ekkor már nem foglalkoztatta *Az ezerkettedik éjszaka* sorsa: „Felajánlottam Jánosnak, halasszák el őszig, amit ő azért nem akar, mert attól fél, hogy akkor már késő. Ebben az esetben igazán minden megdegy. De ezt nem akarom hinni, és ezt nem szabad hinni!”

A levél végső kicsengése ennek szellemében bizakodó, sőt lefegyverző, ha nem volna a háttérben a kínos ügylet, egy igazi művészbártság őszinte, kivételes lezárásának értékelni: „Mi ketten, maga édes Sándor és én, örökre összetartozunk, ne írja nekem, hogy maga már csak a magányt ismeri, én magától és magából annyit vettem el, annyit tanultam, hogy úgy érzem, én már mindig magával maradok, akár maga, akár én megyek el előbb, a tehetőségünk összetart bennünket örökre! De nem akarom, hogy ne teljesedjék be az álmom, hogy én még egyszer ne meríthessek a maga tudásából, hogy maga ne gyönyörködhessek abban, amit bennem lát. Ha szegény János nem halasztja el darabját szeptemberre, akkor magának adom ezt a két hónapot, válasszon ki számomra Csikytól Shaw-ig bármit, bármilyen szerepet, amit valaha megálmodott nekem, ott játszom el, ahol akarja. Szeretettel ragaszkodik magához örökre: Gizije”¹⁶ A bekövetkező események miatt ez a felajánlás értelmét veszítette, de abban a pillanatban, amikor Bajor Gizi megtette, rendkívülinek számított. A színésznő ezzel a gesztusával nemcsak Hevesi Sándor rendezői művészetét méltányolta, sorsközösséget is vállalt a Nemzetiből elüldözött művésszel és a nemzetből kitaszított emberrel.

Heltai Jenő *Az ezerkettedik éjszaka* című darabját a Magyar Színház Tahy Anna Mária közreműködésével 1939. április 26-án mutatta be. Mérsékelt sikert aratott. Ezt a premiért követően 1944-ig Heltai Jenő darabjai nem kerülhettek színre Magyarországon. Hevesi Sándor 1939. szeptember 8-án elhunyt.

¹⁴ Herczeg Ferenc levele Bajor Gizinek, Budapest, 1939. március 29. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár, Fond 76/36/7.

¹⁵ Hevesi Sándor Bajor Gizinek, [Budapest, 1939. március 31.] Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár Fond 76/39/5. Kiadása: *Kedves Bajor Gizi!*, i. m., 134–136.

¹⁶ Bajor Gizi levele Hevesi Sándornak, [Budapest], 1939. április 1. Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet Kézirattár 59.3439.1.